

IVAN VOUK, NA MEJNIKU DVEH SVETOV

Posmrtno izdajo Voukovih najboljših literarnih spisov¹ je treba prebirati s pietetno mislijo na pokojnikovo osebnost, ki se je dobesedno izživela v organizacijskem in reproduktivnem kulturnem delu. V tem območju je Ivan Vouk tudi uveljavil svoje kvalitete, lastno literarno snovanje pa je že za življenja s prikupno skromnostjo zadrževal ob robu. Tudi izbrani spisi ne razodevajo elementarne pisateljske osebnosti, pač pa čutečega, literarno razgledanega in vsestransko nadarjenega človeka, ki je kdaj pa kdaj prijel za pero zaradi svoje splošne kulturne orientacije in pomanjkanja pišočih ljudi v nacionalno izpostavljeni Primorski. To sodbo v celoti potrjuje skromen obseg celotnega opusa in posameznih spisov, menjavanje razpoloženj, preizkušanje različnih epskih vrst in prepletanje raznolikih vplivov. Najznačilnejši ton teh črtic je nekam trpek in zastrt humor; to je bil bržčas pravi avtorjev ton, ki pa je redko polno zazvenel. Večino zgodb namreč iznakazi pretirana čustvenost ali poučna moralna namera. Nekaj črtic je socialnih, iz velikomestnega okolja in s satiričnim ali sentimentalnim prizvokom. V treh spisih povojnega datuma so dokumenti iz koncentracijskega taborišča. Najbolj doživeti in neposredni so spomini na otroške počitnice na deželi; črtici Na Golceh in Razočaranje bi zaslužili ponatis v kaki mladinski zbirki. Edini poskus daljšega teksta, povest Markova barka, je napisana po preizkušeni predlogi poučljivih ljudskih storij. To je pravzaprav vse, kajti nekaj zgodb (Ob zvokih radia, Prezrta roža, Na Veliki senožeti) bi lahko urednik mirne duše črtal iz izbora. Sicer pa je treba upoštevati, da so zgodbe nastale povečini že pred desetletji.

Tudi Primorska založba je izbor izdala s pietetnim namenom, da bi se oddolžila pokojnemu koprskemu sorojaku. Hkrati je s tem izborom kompletirala literarni opus primorskih književnikov, kar je širšega kulturnega pomena. Knjigo je z ljubeznijo uredil Albert Širok.

Mitja Mejak

KAREL GRABELJŠEK, ŽIVE BRAZGOTINE

Grabeljškova zbirka šestih novel² hkrati preseneti in razočara. Razočara predvsem zato, ker preseneti. Zaradi tega paradoksa sodi v kategorijo tistih del, ki bralca vznemirijo, ne pa poteše. Na pol pota ga prepuste njegovi lastni iznajdljivosti, da realizira avtorjev koncept. To je neprijeten občutek, ki pa se pojavi samo ob resnih literarnih tekstih.

Paradoksalno je tudi to, da Grabeljškove novele presenetijo zaradi resničnosti in da zaradi resničnosti tudi razočarajo. Grabeljšek je iz našega povojnega življenja iztrgal nekaj takšnih tragedij, ki največkrat ostanejo skrite med štirimi stenami ali celo v zavesti enega samega človeka. Z zunanje plati so zgodbe preproste in skrajno resnične. Pisatelj je to stran še nalašč pod-

¹ Izdala Primorska založba »Lipa«. Koper 1955.

² Novele. Izdala Primorska založba »Lipa«. Koper 1955.

krepil z nekaterimi oblikovnimi potezami in z njihovo pomočjo poustvaril ozračje vsakdanjih srečanj, razgovorov in zapisnikov. Tej že banalno sivi stvarnosti je postavil nasproti usodnost, ki se dostikrat skriva za nezanimivo steno vsakdanjosti; iz slučajnega razgovora se z retrospektivno poglobitvijo izviije človeško zanimiva postava ali mučna življenjska dilema. Že ta postopek zgovorno opredeljuje pisateljeve etične vzgibe in namere. Kontrast med videzom in resničnostjo pa je v Grabeljškovih novelah še posebno učinkovit zaradi skrbno izbrane in delikatne problematike. Intimne tragedije Grabeljškovih oseb so namreč usodno povezane z družbenimi spremembami. Grabeljšek je izbral same zanimive in zapletene primere: domala vse njegove osrednje osebe igrajo v družbeni ureditvi pomembno vlogo, priznavajo njene zakone, a so se po svoji ali po neki drugi krivdi hudo pregrešile zoper nje ali pa se vsaj znašle v precepu med lastnimi in družbenimi etičnimi normami. O teh primerih po nekem nenapisanem pravilu najrajši molčimo, včasih se v javnosti niti ne razvedo, včasih pa jim globlji pomen odpišemo z brezdušnim zamahom roke. Tudi proza se jih je zaradi svoje življenjske nerazgledanosti, sramežljivosti ali predsodkov največkrat izognila. Zato pa so v Grabeljškovi knjigi nekam novi in je knjiga vsaj po snovni plati živo aktualna in zanimiva.

Ti boleči primeri — naslov zbirke sicer ni preveč domiseln, a njegova preprosta simbolika smiselno povzame vsebino — so celo samega pisatelja pritegnili predvsem kot pojavi, ki eksistirajo, ki pa jih po nepotrebnem prikrivamo ali pa se po nemarnem ne zmenimo zanje. Potemtakem ga je vznemirila predvsem eksistenčna resničnost teh pojavov. Geneza posameznih tekstov bi brez dvoma hitro odkrila realne dogodke, ki so Grabeljška s svojo prisotnostjo etično prizadeli in mu bili za pisateljsko predlogo. Od te predloge se novele bržčas niso dosti premaknile, saj so bili konkretni dogodki že sami po sebi dovolj zanimivi in so dovolj zgovorno izpričevali svojo ekistenco. Zato so Grabeljškovi teksti prepisani iz samega življenja, s številnimi podrobnostmi in konkretnimi podatki, v logičnem zaporedju in v stvarnem jeziku. Bralec skoraj na nobeni strani ne bo občutil, da bi se pisatelj pregrešil zoper realno predlogo. V takšnem verodostojnem okolju zazveni neprepričljivo že sleherna količjak nenavadna epizoda: na primer dogodek ob prepadu v noveli Oče Jelovec, ki bi bil sicer življenjsko docela verjeten. To je v celi Grabeljškovi knjigi tudi edino mesto, kjer se vsaj nekoliko zrahljajo vezi med realnostjo in pripovedjo. Tolikšna zvestoba konkretnim življenjskim pojavom stopnjuje aktualnost Grabeljškovih novel domala že do dokumentarne veljave, pisatelja pa obvaruje pred kakršnim koli shematiziranjem ali moraliziranjem: življenje samo izriše portrete in usode, vozla konflikte in jih razpleta. Vse to daje knjigi poseben čar: ostro začrta obrise naše povojne stvarnosti in z novimi resnicami zaokroži njeno podobo.

Grabeljšek je torej v teh novelah vzpostavil tesen kontakt z realnostjo in razumel njeno dialektiko. Sama ustvarjalna metoda in še posebej izbor snovi izpričujeta avtorjevo poštenost, etično prizadevnost pa tudi pogum, saj je moral povedati marsikatero grenko resnico. Še posebej izstopa poštenost — do posameznika, pa naj je le-ta še tako razklan in kriv, in do nove družbe ter njenih etičnih zahtev. Tragedije, na katere je naletel v realnosti, so v avtorju prebudile neko naravno, človeško preprosto čustveno reakcijo; z njo spremlja osebe do njihovega greha, stiske in očiščenja ter nevsiljivo izpo-

veduje svoj etični nazor. Grabeljškove zgodbe zaradi vsega tega največkrat izzvene optimistično z žlahitno preprostim humanim odmevom. Avtorjevo naravno etično reakcijo in njegov razumevajoč odnos do človeka naj posreduje citat, ko Grabeljšek razmišlja o ustreljenem Volku, drznem partizanu in rokovnjaču hkrati:

»Da, še vedno je bilo v meni nekaj tistega občudovanja do Volka, ki sem se ga nalezal od tovarišev v bataljonu. Niti njegova zla dejanja niti njegova smrt mi niso tega povsem pregnala iz duše. Kakor da sta živela dva Volka. In kakor da mislim le na prvega, pri tem pa mi je žal tudi drugega. Kdo bi to razumel?«

Le-to vprašanje, resda samo retorično zastavljeno, pa je pravzaprav usodno za vse Grabeljškove tekste. Pisatelj bi Volkovo razklanost navsezadnje moral razvozlati. Tragedije v Grabeljškovi knjigi so delikatne, in silnice, ki prožijo konflikte, zapletene. S svojo ustvarjalno metodo in s preprosto, pa čeprav še tako simpatično etično reakcijo, Grabeljšek ni bil kos temu zapletenemu življenjskemu mehanizmu; zmanjkalo mu je analitične prodornosti in oblikovnih prijemov. S tem, da se je prepustil življenjskemu toku, si je pravzaprav zvezal roke. Ostal je verodostojen in pošten zapisovalec žgočih ter pomembnih realnih pojavov, ni pa postal v dovoljni meri njihov suveren organizator in oblikovalec, kar je eno izmed poglavitnih umetnikovih opravil. V Grabeljškovih tekstih je vse resnično — dogodki in ljudje; problemi so ostro osvetljeni in uveljavljena pisateljeva idejnost; toda vse to na neki nižji ravni, kjer se naključni življenjski pojavi še ne obdajo z gloriolo enkratnih umetniških simbolov. Kajti zvestoba življenju je umetniku samo kažipot; od realnega vzorca do umetnine je razdalja, ki jo ustvarjalec prehodi sam. Ta distanca je v Grabeljškovih novelah prekratka. Zato so konflikti v večini novel labilno organizirani, osebe na občutljivih, a v realnosti temnih mestih psihološko neosvetljene in tragika nikdar monumentalna.

Pravzaprav bi se zdaj lahko sprehodili ob vseh novelah in jih premerili z gornjim vatlom; zadostujeta naj vendarle dva primera. V noveli Pričal bom je okvir — razgovor z Volkovo ženo po vojni — skoraj zatemnil Volkovo pojavo; pisatelj je bržčas sam okleval, kateri del novele naj potisne v ospredje, obeh pa ni dovolj organsko prepletel. Volkova karakteristika je napisana z nekaterimi življenjskimi podatki, ki pa seveda še zdaleč ne povedo dovolj o tragični razdvojenosti tega partizana-rokovnjača. Bralec bi rad prodril v usodnost njegove bipolarnosti, zadovoljiti pa se mora zgolj s pojavom take razdvojenosti in še s — sicer dokaj bolj skromno nakazanim — pojavom ženinega vraščanja v povojni čas. Podobno je z novelo Ob zadnjem obisku. Situacija in problematika sta odlični. Partizan, bržčas celo upoštevana oseba, se po vojni ni vrnil k družini. Na zadnji obisk je prišel po ženino privolitev v razporoko. Konflikt je torej v veliko večji meri zanimiv z moževe strani, posebno še potem, ko se izkaže, da je bil pred vojno dober in skrben človek. Grabeljška pa je vznemirila zgolj zadnja faza te metamorfoze, ki je sicer resda najbolj dramatična. Težo tragike je celo prevladil na ženino plat, medtem ko bi lahko v resnici tragična figura postal edinole zokonolomni funkcionar. Ljudi in njihove usode je spet zatemnil pojav, prikazan kot resen etični in družbeni problem. S podobnimi pomisleki bi se lahko zaustavili tudi ob ostalih novelah, vendar bi Grabeljšku napravili krivico, če ne bi v istem dihu priznali, da sta noveli Oče Jelovec in Rekvizicija bolj zgledna teksta

in da bi novela V drevesu je črv zaradi bogate snovi in izredno zapletenega konflikta zaslužila obliko romana.

V skladu s takšno karakteristiko Grabeljškovih novel je tudi njihova nedoživljena in nedomiselna oblikovna plat. Fabulo je Grabeljšek še dokaj spretno organiziral z okvirno zgodbo v prezentu in retrospektivo ter tako stopnjeval dramatičnost konflikta. To prednost pa je pogosto zapravil s samimi retrospektivnimi vložki, ki so odločno predolgi, slabo vstavljeni v tekst in nedinamični. Grabeljškova pripoved je morda hote nekam sunkovita, izpolnjena s kratkimi in skopimi stavki, da bi bila podobna realistični snovi. Kljub temu se bralec težko vživi v njen skromni besedni zaklad in v njeno ponarejeno ali pristno okornost; še posebno zavoljo tega, ker tudi osebe — kmet ali meščan — govore v istem papirnatem dialektu. Pripovedovanje se zlasti močno zatakne na straneh, kjer ljudje razmišljajo v nekakšnih čudnih in strašno starinskih monologih; ti priljubljeni samogovori naj bi namreč nadomestili psihološko karakterizacijo. Nerodni in staroverski so posebno takšni in podobni napovedni stavki: »se je razbesnelo v njem«, »se je zarezalo vanj«, »je zavpilo v duši«, »je zaječalo v srcu«, »so mu zaplahutale misli«; ti stavki delajo v stilu zgolj gnečo in krnijo njegovo že tako skromno dinamiko.

Grabeljškove Žive brazgotine zastavljajo prastaro estetsko vprašanje o ustvarjalčevi suverenosti. Avtor namreč dragocene snovi ni izoblikoval v višji umetniški organizem predvsem zaradi pregoreče zvestobe konkretnim realnim predlogam. Toda že ta zvestoba življenjski dialektiki pomeni novo, kvalitetno višjo stopnjo v Grabeljškovem pisateljskem razvoju. Kajti kljub vsem pomislekom je že pričujoča knjiga pretresljivo in pošteno pričevanje o naši stvarnosti in najboljše dosedanje Grabeljškovo delo.

Mitja Mejak

JANEZ MENART, PRVA JESEN

Ko je pesnik Janez Menart prvič nastopil v knjigi, ni bil sam zase: združil se je s tremi vrstniki, a vse kaže, da je četverico vezalo osebno prijateljstvo, ne toliko slovstveno prepričanje. Zakaj če so bili ostali trije še nekako ubrani na sorodne strune, je bil Menart že takrat povsem drugačen in njegovih enaindvajset pesmi ni prav sodilo med ostale. Podoba je, da se tega tudi sam zaveda, saj je nekako preklical oni prvi nastop že s tem, ko je vsaj eno — nemara najboljšo — od tistih pesmi zdaj znova uvrstil v prvo samostojno knjigo.* Češ: šele ta zbirka je pravi pregled prvega razdelka življenjske poti. Isto misel nakazuje tudi naslov knjižice, vsaj s prvim, najvidnejšim pomenskim odtenkom. Toda ta naslov ima očitno dvojni pomen in ime letnega časa ne označuje samo žetve ali pridelka, ampak tudi odmiranje ali vsaj otožnost. Prva in zadnja pesem v knjižici sta še posebej posvečeni blagi in žalostni jeseni, vendar v obeh zveni ne le bridkost, marveč tudi ljubezen do časa, ki je najbolj naklonjen premišljevanju, zbranstvi in neoznosnemu razgledovanju. Tak je smisel vseh Menartovih stihov.

* Janez Menart, Prva jesen. Primorska založba Lipa v Kopru, 1955. Opremil Grega Košak. Triglavsko tiskarna v Ljubljani. 97 (+ III) strani. Izvodov: ? — Cena 250 dinarjev. — 64 pesmi, razporejenih v uvodno pesem in sedem kit: Skrlatni listi, Deževne kaplje, Sonce med meglami, Rosne pajčevine, Otvorila krizantema (sonetni venec in dodatna pesem), Goli park, Odmev (dve zaključni pesmi).